

Geografia, istorgia, politica e cultura – in pitschen purtret da la Svizra

■ La Svizra, uffizialmain «Confederaziun svizra» u «Confederaziun helvetica», dumbra radund 8,3 milliuns abitants (situaziun dal 2015). La surfat-scha dal pajais munta a 41 285 km². Il stadi sa cumpona da 26 chantuns. Quels furmavan oriundamain territoris independents ed èn s'unids l'onn 1848 a la Svizra moderna dad oz, cedind a quella ina part da lur suveranità.

Geografia e clima

La Svizra è situada en l'Europa Centrala. Ella cunfinescha en il sid cun l'Italia, en l'ost cun l'Austria e cun il Principadi da Liechtenstein, en il nord cun la Germania ed en il vest cun la Frantscha. Sco stadi continental n'ha ella nagin access direct a la mar.

Las Alps, ch'èn situadas en la part meridionala dal pajais, cuntanschan autezzas da passa 4000 m s.m. (la muntogna la pli auta è il piz Dufour cun 4634 m s.m.). Dus gronds flums europeics, il Rodan ed il Rain, naschan en il massiv dal Gottard. Al vest ed al nord dal pajais sa chattan las chadainas dal Giura. Tranteren è la Bassa collinosa ch'è fermamain populada ed al sid da las Alps sa chatta il Tessin ch'è segnà d'in clima miaivel.

Da la surfat-scha dal pajais appartegnan radund 48 % a las Alps, 30 % a la Bassa, 12 % a las Prealps e 10 % al Giura. Bunamain in quart dal pajais è terren nuncultivabel; l'ulteriu terren è segnà d'ina vegetaziun multifara e ritga; igl èn represchentadas spezias da plantas mediterranas fin arcticas.

La Svizra ha in clima moderà. Il fanadur e l'avust èn las temperaturas medias tranter 18 °C e 28 °C ed il schaner ed il favrer tranter -2 °C e +7 °C. Tut tenor l'autezza pon las temperaturas divergiar considerablmain da questas valurs. En la Svizra dal Sid regia per regla in clima miaivel durant l'entir onn.

L'istorgia

Il stadi svizzer è naschì or da diversas alianzas tranter citads e territoris rurals. Vegnida enconuscha è surtut la lia da l'onn 1291 tranter Uri, Sviz ed Unterwalden che vala sco «data da fundaziun» da la Svizra.

Ils Confederads han stabilì lur autonomia politica tras divers conflicts da guerra cun ils ducadis da Habsburg-Austria, Milaun e Savoia. L'onn 1515 ha la disfatta da Marignano durant las guerras d'Italia e pauc suenter la reformaziun mess fin al spiert da conquista dals Confederads: i vaveva da mantegnair la pasch a l'intern dal pajais e da promover la neutralità envers

Maletg da satellit da la Svizra.

FOTO: PD

l'exteriur. Il 17avel tschientaner ha fatg flurir en las citads ils mastergns e la protoindustria.

La Veglia Confederaziun consistiva dapi il 1353 dad otg, dal 1513 fin a ses declin il 1798 da tredesch lieus municipals e rurals (chantuns) cun dretgs cumplains, d'ina dunsaina lieus cun dominis alliads che disponivan, en grads differentes, da dretgs limitads (citads, principadis e las republicas federalisticas dal Grischun e dal Vallais), dals dominis comunabels e d'insiquants protecturats.

Suenter il Congress da Vienna da l'onn 1815 è sa transformada l'allianza dals stadis en ina lia da 22 chantuns autonomi. Tras la Constituziun federala dal 1848 è quella sa consolidada en il stadi federal dad oz. Dapi lura è Berna la chapitala da la Svizra e la sedia da la regenza.

La structura federalistica dal pajais

La Svizra è ina naziun tras voluntad politica. Ella na furma nagina unitad etnica, linguistica u religiusa. Dapi la refurmaziun è il pajais segnà da la parità confesionala; linguisticamain preva il tudestg (65,6 %), suandà dal franzos (22,8 %), dal talian (8,4 %) e dal rumantsch (0,6 %); radund 8,7 % da la populaziun ha in'otra lingua materna. (Remartga: igl eran mintgamai pussaivlas pliras indicaziuns).

La structura statala da la Svizra è federalistica e sa cumpona dals trais stgalims politics Confederaziun, chantuns e vischnancas. Tar ils 26 chantuns sa tracta dals «stadis» oriunds ch'èn s'unids l'onn 1848 a la Confederaziun e ch'han cedi ina part da lur suveranità a quella.

Las bundant 2300 vischnancas furman il stgalim il pli bass da l'urden statal. Tut ils chantuns èn dividids en vischnancas politics. Ultra da las incumbensas che vegnan attribuidas a quellas da lur chan-

tun ed er da la Confederaziun, surpiglian las vischnancas en tscherts secturs er atgnas competenzas.

Las trais pussanzas a nivel federal

Il pievel svizzer è tenor la Constituziun federala il suveran dal pajais, damai l'instanza politica suprema. En nagin auter stadi suveran n'ha il pievel dretgs da cundecisiun uschè vasts sco en Svizra. La lunga tradiziun democratica, la dimensiun modesta ed il dumber d'abitants e d'abitants relativamain pitschen, ma er l'alta quota d'alfabetisaziun ed ina purschida da medias multifara èn decisivas per il funcziunament da questa furma da stadi particulara. Cun 18 onns han las burgaisas svizas ed ils burgais svizzers il dretg da votar e d'eleger.

Il suveran elegia il parlament che consista da duas chombras: il Cussegl naziunel represchenta cun ses 200 commembers l'entira populaziun dal pajais; il Cussegl dals chantuns represchenta ils 26 chantuns – 20 dad els èn represchentads cun mintgamai dus commembers, ils 6 anteriurs mezs chantuns tramettan mintgamai in/a represchentant/a en il Cussegl che dumbra en tut 46 commembers.

La legislativa elegia la regenza che furma l'executiva. Quella sa cumpona dals set commembers dal Cussegl federal e da la chanceliera federala resp. dal chancelier federal che vegnan elegids da l'Assamblea federala per ina durada d'uffizi da quatter onns. La presidenta u il president da la Confederaziun è elegì mo per in onn e vala en quest temp sco «primus inter pares», quai vul dir sco emprim tranter eguals. Ella u el maina las sedutas dal Cussegl federal e surpiglia tschertas funcziuns da represchentaziun.

La legislativa elegia era la dretgira suprema che furma la giudicativa. La giurisdicziun suprema en Svizra stat en la competenza dal Tribunal federal a Losanna,

resp. da las sutpartiziuns a Lucerna Bellinzona e Son Gagl.

Turissem e traffic

Durant il 18avel tschientaner ha la bellezza da las cuntradas svizas cumenzà ad entusiasmar viaggiatur esters. L'attractivitat turistica da la Svizra è vegnida evocada da scripturs e picturs. Ins ha fabricà hotels sper rivas da lais, en las vals alpinas, sin ils pizs d'inginas muntognas. L'hotellaria ha g'è baintspert in renum mundial: las bellezzas da la natira èn daventadas accessiblas per mintgin.

La construcziun da la viafier en la topografia particulara da la Svizra ha furmà ina prestaziun da pionier; la rait da viafier svizra è oz ina da las pli spessas dal mund. Nua ch'il tren na cuntanscha betg il mund alpin arrivin ils autos da posta. Bastiments a vapur sin ils lais spetgan sin giasts per far in viadi contemplativ. La rait da vias cumpligada straduals ed autostradas sco er numerusas vias da pass cun serpentinatas temerarias.

La Svizra en il mund

Sco pajais neutral è la Svizra conscienta da sias incumbensas umanitaras e da sia misiun per l'avischinaziun dals pievels: spezialmain durant las duas guerras mundialas ha ella dà asil a fugitivs e donnegiads da guerra.

L'onn 1919 è vegnida tschernida la citad da Geneva sco residenza da la Societad da las naziuns da quel temp. Pli tard ha ella retschavì diversas organizaziuns internaziunalas sco l'organizaziun da l'ONU per sanadad, nutriment, pasch sociala e tgira da fugitivs u l'Uniuin postal universal.

En Svizra sa chatta en pli il Comité internaziunal da la Crusch cotschna ch'è vegnì fundà dal Genevrin Henri Dunant. En quel senn presta il pajais agid a pievels basegnaivels e sustegna projects da svilup sco contribuziuns a la solidaritad mundiala.

La Svizra n'è percenter betg commembra da l'Uniuin europeica ed er a las Naziuns unidas è ella aderida pir il 2002 – sco in dals davos pajais insumma.

Cultura e tradiziuns popularas

Trais culturas e trais regiuns linguisticas circumdeschan la Svizra. Lur cunfins passan tras il pitschen pajais situà en il cor da l'Europa. L'uschenunada «cultura svizra» n'exista betg. Ils promoturs da cultura en las differentas parts svizas èn stadas adina pli u main suttemess als svilups dals centers culturals a l'ester.

Il giast che visita la Svizra enconuscha be la part la pli superfiziala da la ritgezza folcloristica: sunar la tìba, bittar la bandiera, jodel e saut popular. Las tradiziuns popularas han però in senn pli profund. Lur funtauna sa chatta per part en la cul-

tura germana, celtica, romana, en ils tschientaners medievals cristians ubain en il temp d'ozendi. Ina funcziun particulara han las ceremonias culticas d'aua, sulegl, fiou, fertilitad ed immortalitad. Il cristianissem ha surpiglià differentes da quests cults pajauns ed als ha collià cun sia cultura e ses pensar. Festivitats ecclesiasticas han creà novas isanzas. Da grond'impurtanza èn ils dis commemorativs d'eventiments istorics.

La vopna

Tenor ils cudeschs d'istorgia è la crusch svizra documentada per l'emprima giada l'onn 1339. Quella giada han ils burgais da Berna cusì dus gronds bindels alvs en crusch sin lur vestgids, avant che marschar cun resolutezza en la battaglia.

Pir l'onn 1815 ha la Dieta, il «parlament» da la veglia Svizra, fixà uffizialmain in emblem ed in sigil da stadi: la crusch alva sin fund cotschen, enramada da 22 vopnas chantunalas sco expressiun da l'equiliber tranter il stadi centralistic ed il federalissem creschì istoricamain.

La Convenziun da Geneva per la protecziun dals blessads e prashuniers, sancziunada l'onn 1864, ha tschernì la vopna svizra cun las colurs inversas: la crusch cotschna sin fund alv.

Il num dal pajais

Il term «confederaziun» designescha dapi ca. l'onn 1350 ina da las numerusas raits d'allianzas engiradas en il territori da la Svizra odierna. Dal sistem communal republican da la Veglia Confederaziun e da las metamorfosis revoluziunaras dal 1798-1848 è naschì il stadi federal modern che sa numna en la Constituziun federala «Schweizerische Eidgenossenschaft, Confédération suisse, Confederazione Svizzera, Confederaziun svizra, Confoederatio Helvetica».

Sco term istoric stat la «confederaziun» en opposiziun cun l'urden ierarchic dal domini feudal basà sin l'engirament dals subdits («omagi»). Il term «Confederads» cumpara en diversas alianzas stipuladas en il 13avel tschientaner, il term abstract tudestg «eidgenössli» u «eidgnoschaft» sa manifestescha sco expressiun giuridica sporadicamain en l'emprima mesadad dal 14avel tschientaner, cun referenza territoriala precisa l'emprima giada il 1351.

Il num «Svizzer» («Schwyzer») è vegnì surprindì en il 14avel tschientaner dal num da la cuntrada da Sviz.

La preschentaaziun:

Dossier «La Svizra en survista».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1888
www.chattà.ch

Berna – la chapitala dal pajais.

FOTO: PD

Il Matterhorn – ina da las ensainas svizas las pli enconuschas.

FOTO: PD